

Тема 3 МІСТО ЯК ОБ'ЄКТ ПРОЕКТУВАННЯ

3.1 Містобудівна типологія міст

Місто – особливе матеріально-просторове середовище, в якому з високим ступенем концентрації протікає виробнича, побутова та громадська діяльність людей. Місто спочатку сприяє поглибленню спеціалізації різних видів діяльності, а згодом, в міру свого розвитку, зумовлює їх інтеграцію. Місто створює сприятливе просторове середовище для тих процесів, які пов'язані з прогресом суспільного розвитку.

В основі росту і розвитку міст лежать процеси концентрації, але це не просте збільшення обсягу вже існуючих видів діяльності, а поява нових видів і галузей та збільшення їх різноманітності. Розвиток міст відбиває зміни у галузевій і територіальній структурі народного господарства. Ці процеси в сучасну епоху досягли небаченого розвитку, вони виходять за межі окремого регіону і навіть країни (так зване явище «глобалізації») і постійно ускладнюють функціональну і планувальну структуру міста. Однак розвиток і ріст – це різні процеси. Так, до другої половини ХХ ст. розвиток значної частини міст завжди супроводжувався їх зростанням. На зламі ХХ і ХХІ ст. внаслідок бурхливого розвитку інформаційних технологій розвиток найбільших міст у розвинутих країнах відбувався шляхом подальшої концентрації різних видів діяльності без кількісного збільшення населення і території міста.

Як єдиний комплекс місто складається з двох великих підсистем – *виробничої* та *соціальної*, що вимагає комплексного проектного рішення містобудівних проблем. При цьому соціальна і виробнича підсистеми міста складають один загальний об'єкт проектування разом з інженерною та транспортною інфраструктурою і природно-екологічним середовищем міста.

За режимом використання, території можуть бути:

- *монофункціональні*, які можуть використовуватись, переважно, для виконання однієї однорідної функції у межах, визначеного законодавством, особливого правового режиму їх використання;

- *території лімітованого використання*, які розташовані в межах територій охоронних зон об'єктів, що відповідно до вимог вказаних актів вимагає обмеженого режиму використання (зони санітарної охорони, санітарно-захисні зони, зони особливого режиму використання земель, інші зони, де законодавством встановлюються планувальні обмеження використання території);

- *території багатофункціонального використання*, які можуть використовуватись для виконання багатьох різноманітних функцій в межах адміністративно-територіальної одиниці.

Зазвичай місто є багатофункціональним, що визначає його інтеграційні властивості, спроможність генерувати нові явища і процеси, соціальну привабливість, здатність поєднувати і демонструвати характерні ознаки свого регіону чи країни.

За специфікою завдань містобудівного проектування можна виділити групи міст з однаковими характерним поєднаннями.

Класифікація населених пунктів в залежності від соціально-культурного, промислового потенціалу та місця в системі розселення наведена в табл. 3.1.

Таблиця 3.1 – Класифікація населених пунктів

Групи населених пунктів
Найкрупніші та крупні багатофункціональні міста, які частково дублюють функції наявних об'єктів громадського унікального та епізодичного обслуговування населення столиці країни, центри макрорегіонів – міжобласних систем розселення з надання послуг унікального попиту об'єктів обслуговування, адміністративних та соціальних послуг.
Переважно великі багатофункціональні міста обласного значення, центри регіонів – обласних систем розселення з надання послуг епізодичного попиту.
Переважно середні міста обласного значення, значні промислові, промисловотранспортні центри мікрорегіонів – міжрайонних систем розселення з наданням послуг епізодичного та періодичного попиту
Малі міста обласного чи районного значення, місцеві центри економічної активності: промислові, промислово-аграрні, промислово-транспортні, переважно центри районних та внутрішньорайонних систем розселення, (об'єднаних територіальних громад) з наданням послуг міжселенного періодичного та повсякденного попиту.
Малі міста районного значення, селища, села, переважно аграрні, центри об'єднаних територіальних громад з наданням послуг повсякденного попиту та розвитку зеленого туризму

Найбільш істотними ознаками, що визначають містобудівну типологію міст, є чисельність населення, народногосподарський профіль міста, адміністративно-політичне значення, час виникнення, існування і розвиток (старе або нове місто).

Чисельність населення – основна ознака, за якою класифікують місто. Вона впливає на розмір території, планувальну структуру, кількість та якість установ побуту, транспорт, інженерне обладнання та ін. Для класифікації міст за чисельністю населення слід враховувати: зміну образу життя населення міст; зміну видів міського транспорту, зміну системи установ культурно-побутового обслуговування; зміну характеру забудови й благоустрою в міру зростання розмірів міста.

В залежності від чисельності населення населені пункти поділяються на групи (табл. 3.2).

Таблиця 3.2

Групи населених пунктів	Населення, тис. осіб	
	міста	сільські населені пункти
Найкрупніші	Понад 800	Понад 5
Крупні	Понад 500 до 800	Понад 3 до 5
Великі	Понад 250 до 500	Понад 0,5 до 3
Середні	Понад 50 до 250	Понад 0,2 до 0,5
Малі *	До 50	Менше 0,2

* У гр. малих міст включаються селища.

Економічний, або народногосподарський профіль міста визначає склад його виробничої бази, особливості взаємного розміщення функціональних частин.

За характером функцій, які виконує місто (народногосподарський профіль), можна виділити населені пункти, що по спеціалізації поділяються на:

- промислове виробництво (індустріальні центри, Детройт);
- транспортне обслуговування – портове місто, залізничний вузол (питома вага зайнятих у промисловості нижче зайнятих на транспорті, Суец);
- культурно-побутове обслуговування населення – центри туризму, оздоровчі центри (курорти, Ніцца, Брайтон), міста-музеї (понад 10% працездатного населення зайнято в охороні здоров'я);
- наукові та вузівські (наукові та навчальні центри, Кембридж, Гейдельберг);
- сільськогосподарське виробництво;
- політико-адміністративні (Бонн, Канбера);
- військові бази (Гібралтар);
- релігійні (Мекка, Лурд).

Великі і крупні міста – це часто міста поліфункціональні, в яких поєднуються матеріальне виробництво, наука, культура і суспільно-політична діяльність як основні частини містоутворюючої бази. Найчастіше трапляються міста, в яких поєднуються промислові, торговельні, транспортні та адміністративні функції. Вони є і найбільшими споживачами земель, тому що мають найвищий показник питомої витрати міської території на душу населення.

За адміністративно-політичним значенням виділяють міста: столиця країни, центри областей, країв, міста обласного підпорядкування, міста районного підпорядкування (центри низових адміністративних районів).

Адміністративно-політичне значення впливає на розмір зовнішніх зв'язків, набір і кількість установ. Так, у столиці є Верховна Рада, Верховний Суд, Академія наук, міністерства, музеї, вузи, театри, в обласних центрах – обласні організації, музеї, виставки, театри, але в меншій кількості.

За походженням, тобто за генетичною ознакою міські поселення поділяються на три групи:

- міста, що виникли на торговельних і транспортних шляхах;
- міста, які розвинулися на базі родовищ корисних копалин;
- міста-курорти.

За віковим цензом і, отже, за тривалістю функціонування доцільно виділити 4 групи:

- *старі* – з'явилися і існували до 1917 р.;
- *середні* – виникли з 1917 по 1945 роки;
- *нові* – виникли з 1945 по 1970 роки;
- *новітні* – утворилися після 1970 р.

Вік міста зумовлює ряд особливостей його розвитку, які проявляються в чисельності та структурі населення, н/г спеціалізації, архітектурно-планувальної структури, сформовані традиції, соціальної специфіки. Все це характеризує роль міста в господарському комплексі країни. Однак віковий ценз не є домінуючим - старе місто може, як продовжувати розвиватися, так і затухати.

Важливе значення має *демографічна структура міста*. Головне виявити пропорції та динаміку основних демографічних груп: молодше працездатного віку, працездатний вік і старше працездатного віку.

Диференціація вікових категорій дозволяє виділити в межах планованого або прогнозованого періоду три типи демографічних структур міста: *прогресивний, статичний і регресивний*.

В цьому питанні велике значення має *природний приріст населення* – це показник, який разом з показниками народжуваності і смертності характеризує динаміку безперервного відновлення поколінь людей, тобто процес відтворення населення. Він характеризується коефіцієнтом природного приросту, що обчислюється як різниця між коефіцієнтами народжуваності та смертності (в розрахунку на 1 000 тис. населення).

Коефіцієнт природного приросту може мати позитивне, негативне або нульове значення. У більшості країн світу спостерігається позитивний природний приріст. Високі темпи зростання населення отримали назву демографічного вибуху і стали однією з глобальних проблем людства. Вирішення цієї проблеми вбачається у проведенні урядами країн адекватної демографічної політики.

Переважаання рівня смертності над рівнем народжуваності – негативний природний приріст називається депопуляцією населення. Це явище характерне для країн з перехідною економікою (Україна, Латвія, Угорщина, Болгарія) і деяких розвинених країн Європи (Німеччина, Швеція).

3.2 Вибір території для проектування

Складання проекту планування нового міста, або його розширення починають з вибору території.

При виборі території для будівництва необхідно враховувати:

- природні умови місця;
- вимоги охорони навколишнього середовища;
- вимоги промислового, житлового, транспортного та ін. видів будівництва до якості ділянок;
- умови взаємного розташування основних зон міста виходячи з завдання забезпечення сприятливих умов для виробничої діяльності промислових підприємств і максимальних зручностей для життя населення;
- місце міста в системі розселення;
- умови інженерної підготовки та інженерного обладнання території;
- вимоги економіки будівництва.

У межах обраної для міста територій проводять диференційований її аналіз. Кожна частина аналізу території розробляється фахівцями відповідного профілю (кліматологами, інженерами, ландшафтними архітекторами) і результати їх роботи відображаються на картах, планах і схемах (рис. 3.1).

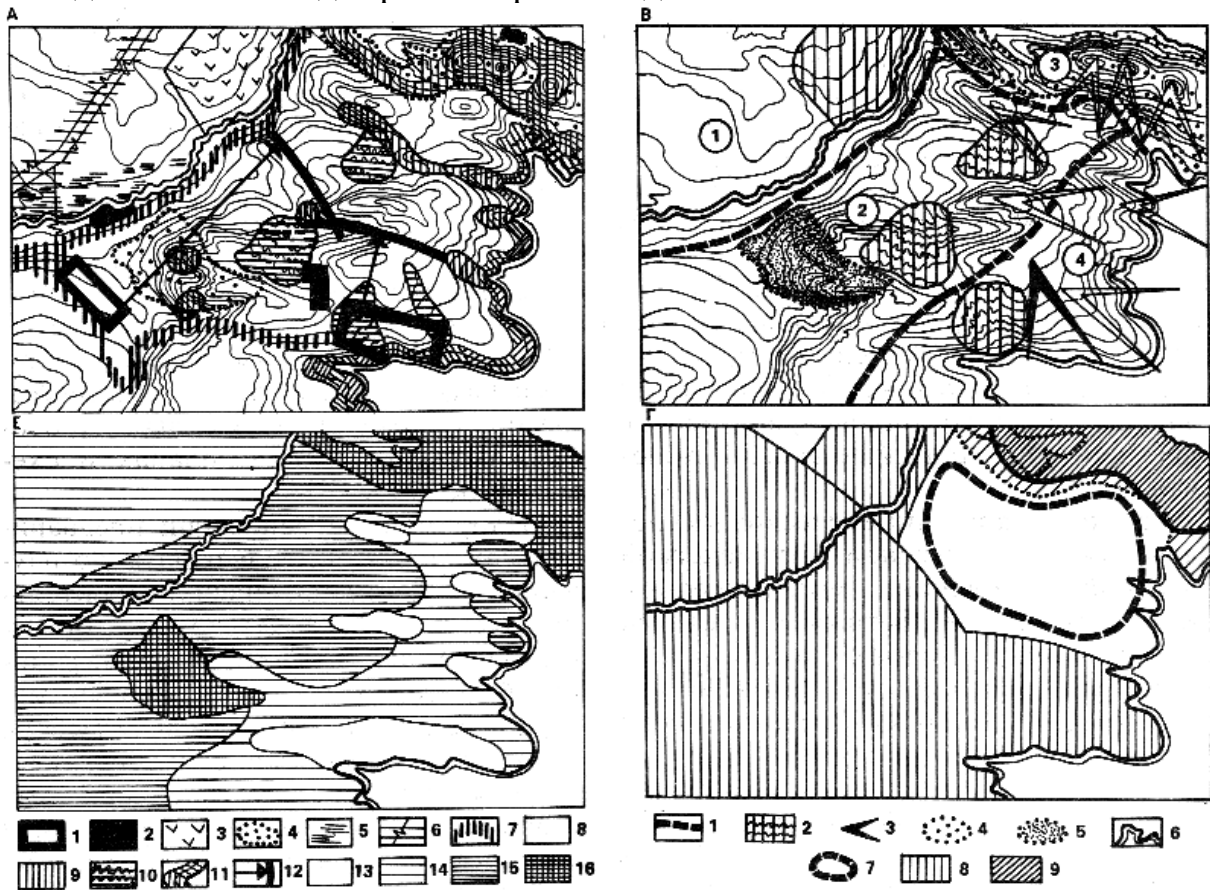
Територія повинна мати:

- достатні розміри для розміщення всіх видів будівництва з урахуванням можливості подальшого розширення міста;

- природні дані, що дозволяють будувати промислові, житлові та громадські будівлі, а також здійснювати озеленення по можливості без дорогих інженерних робіт;

- сприятливі умови для доцільного взаємного розміщення окремих частин міста різного функціонального призначення з урахуванням зручного приєднання відповідних частин міста до мережі залізних і автомобільних доріг, а також до водних шляхів сполучення (якщо місто будується поблизу судноплавних річок і водойм);

- досить близькі джерела енерго- і водопостачання.

А – інженерно-геологічні умови, санітарно-гігієнічний стан; Б – мікрокліматична оцінка території: 1 – промислові території; 2 – населені пункти; 3 – с/г угіддя; 4 – ліси; 5 – болота; 6 – зона високовольтної лінії; 7 – смуга відводу залізниці; 8 – уклон території від 0 до 10%; 9 – уклон території від 10 до 20%; 10 – ділянки з западиннобугристим мікрорельєфом; 11 – зона переробки берегової смуги; 12 – санітарно-захисна зона; 13 – територія з кращого інсоляцією; 14 – територія, що має добру інсоляцію; 15 – територія, що має погану інсоляцію; 16 – ліса; **В – архітектурно-ландшафтна оцінка території; Г – підсумкова оцінка території за ступенем придатності для будівництва:** 1 – межі природних ландшафтів; 2 – підландшафти; 3 – основні видові точки; 4 – ліс з вічнозеленим забарвленням; 5 – ліс з сезонним забарвленням; 6 – водойма; 7 – території придатні для забудови; 8 – території непридатні для забудови; 9 – території, сприятливі для зон відпочинку

Рисунок 3.1 – Комплексний містобудівний аналіз території

Однак, виходячи з інтересів охорони навколишнього середовища не допускається розміщення міської забудови:

- в лісах приміської зеленої зони;

- на території археологічних, природних і ін. заповідників, а також охоронних зон пам'яток культури;
- в зонах охорони гідрометеорологічних станцій;
- в I поясі зони санітарної охорони джерел водопостачання.

Слід завжди пам'ятати, що особливо цінні або унікальні природні ландшафти легше зберегти, якщо не розміщувати там забудову - адже в ході будівництва зробити це значно важче. Тому такі території виділяються як ділянки ландшафту, що необхідно зберігати, бо мають особливий режим користування (національні парки, заказники, природні резервати і ін.).

Слід також дбайливо ставитися до земельних ресурсів – лугах, лісових урочищах, орних землях.

3.3 Містобудівна організація території

Містобудівна організація території населеного пункту має формуватися в напрямках:

- функціональному (функціонально-планувальна структура);
- морфологічному (архітектурно-планувальна структура);
- соціальному (соціально-планувальна структура).

Функціонально-планувальна структура формується шляхом відповідного розміщення ділянок, призначених для різних видів соціальної, виробничої, рекреаційної, комунікаційної діяльності.

Окремі ділянки території природно-ландшафтного комплексу слід розглядати в якості елементів цілісної (неперервної) системи озелених територій міста і його приміської зони.

Архітектурно-планувальна структура передбачає формування інфраструктури транспортно-пішохідного (велосипедного) руху (найбільш поширені схеми магістралей – радіальна, радіально-кільцева, прямокутна, діагональна, гексагональна тощо).

Основним елементом архітектурно-планувальної структури міста є частина території, обмежена магістральними вулицями міського та районного значення (міжмагістральна територія).

Міжмагістральна територія – це частина території міста, обмежена магістральними вулицями міського та районного значення, у межах якої розміщуються житлові вулиці та квартали з забудовою.

Соціально-планувальна структура – це просторове розміщення центрів громадського обслуговування населення різних рівнів і територій їхнього впливу: зони житлової забудови.

При формуванні функціонально-планувальної структури міста слід прагнути до компактного розвитку його плану шляхом підвищення інтенсивності використання території з урахуванням неоднорідності функціонально-планувальних якостей територій, які визначаються різною інтенсивністю їх освоєння і неоднаковими умовами транспортної доступності.

Містобудівну цінність території населеного пункту слід визначати за оцінками її доступності відносно житлових районів, місць прикладення праці, установ

обслуговування загальноміського значення, місць масового відпочинку з урахуванням їх розміщення у зонах різної містобудівної якості, що визначаються відповідно до генерального плану.